

İnsan Haklarını İzlerken Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Hesaba Katmak

Etkiniz Bilgi Notu: Etkiniz E-Öğrenme Modülü:
İnsan Hakları İzleme ve Savunuculuğu
Araç Kutusu

ETKİNİZ
AB PROGRAMI

İÇİNDEKİLER

<u>Başlarken</u>	<u>1</u>
<u>İnsan Hakları İzleme ve Toplumsal Cinsiyet</u>	<u>4</u>
<u>Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle İnsan Hakları İzleme Nasıl Yapılır?</u>	<u>6</u>
<u>Anaakımlaştırma</u>	<u>7</u>
<u>Veri toplama süreci</u>	<u>9</u>
<u>Kesişimsellik</u>	<u>10</u>
<u>İnsan Hakları Raporlarına/Belgelerine Toplumsal Cinsiyeti Entegre Etmek için Kontrol Listesi</u>	<u>12</u>
<u>Ekibiniz için Egzersiz Önerileri</u>	<u>13</u>
<u>İlginizi Çekebilir!</u>	<u>13</u>

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla WEglobal S.r.l liderliğindeki konsorsiyumun sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir. Etkiniz uzmanı Ebru Hanbay Çakır tarafından hazırlanan bu kaynak, Etkiniz AB Programı Uzaktan Öğrenme Portalında yer alan "İnsan Hakları İzleme ve Savunuculuğu Araç Kutusu" Eğitim Modülünün bir parçasıdır, lütfen modüle ulaşmak için portala erişin: www.egitim.etkiniz.eu

BAŞLARKEN

İnsan hakları izleme ve savunuculuğu çalışmalarının her düzey ve aşamasında hak öznelerini toplumsal cinsiyet boyutunu dikkate alarak ele almak kritik önemdedir. Özellikle toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin küresel olarak güçlendiği; toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı politikaların uluslararası insan hakları sözleşmelerine ilişkin taahhütlere rağmen kamu politikalarının bir parçası haline geldiği bir dönemde, insan hakları savunucularının izleme ve savunuculuk çalışmalarında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet eşitliğini hesaba katması gereklidir.

Bu bilgi notu bir araç olarak kullanılarak, aşağıdaki alanlarda güçlenmenize katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır :

- Toplumsal cinsiyet ile ilgili temel kavramları tanımlamak
- İnsan hakları izleme ve toplumsal cinsiyet ilişkisini kurabilmek
- Toplumsal cinsiyet perspektifiyle insan hakları izlemenin nasıl yapılabileceğini anlamak

• Toplumsal cinsiyet perspektifinin insan hakları izleme süreçlerine entegre edilmesi, kadınların, erkeklerin ve diğer toplumsal cinsiyet kimliklerinin farklı yaşam deneyimlerini dikkate almayı mümkün kılar.^[1] Bu yaklaşım, yalnızca herkesin hak ihlallerinin fark edilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu ihlallerin önlenmesine ve giderilmesine yönelik daha etkili çözümler geliştirilmesini sağlar. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının ihmal edilmesi, özellikle kadınlar ve kız çocukları gibi grupların maruz kaldığı yapısal ayrımcılığın görünmez kalmasına neden olabilir. Oysa bu farklılıkların sistematik olarak dikkate alınması, izleme döngüsünün her aşamasında daha adil ve eşitlikçi sonuçlar alınmasına yardımcı olur.

Toplumsal cinsiyet analizi, insan hakları ihlallerini anlamada temel bir araçtır. Bu analiz sayesinde kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların yalnızca ne olduğuna değil, neden bu farklılıkların var olduğuna da odaklanılır. Örneğin kadınların belirli haklara erişimde karşılaştıkları engellerin arkasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik nedenler açığa çıkarılır. Ayrıca, görünüşte tarafsız gibi duran uygulamaların aslında kadınları ya da erkekleri orantısız biçimde etkilediği durumlar da bu analiz sayesinde fark edilebilir. Toplumsal cinsiyet analizi, sadece cinsiyete değil; yaş, etnik kimlik, engellilik, sosyoekonomik durum gibi kesişen kimliklere de odaklanarak daha bütüncül bir insan hakları değerlendirmesi yapılmasına olanak tanır. Bu da bireylerin maruz kaldığı çok katmanlı ayrımcılık biçimlerini açığa çıkarmak açısından son derece değerlidir.

^[1] UN, Manual on Human Rights Monitoring, Chapter 15 Integrating gender into human rights monitoring: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter15-20pp.pdf>

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne referansla ele aldığımızda: Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyete bağlı olarak, kadınlık ve erkekliğin toplumsal, kültürel olarak kurgulanma sürecidir. Kadın ve erkek olarak iki cinsiyetin işaret edildiği ikili cinsiyet sistemi, bir taraftan diğer cinsiyet kimliklerini dışarıda bırakırken, bir taraftan da "makbul" erkeklik ve kadınlıklar inşa etmek suretiyle kadınlık ve erkekliği inşa ettiği bu çerçeveye ile sınırlandırır.

"İkili cinsiyet sistemi, kadınlık-erkeklik rolleri ile kadın-erkek kimliklerinin kesişmesinin ve karışmasının karşısında durur. Cinsiyete dayalı kalıp yargıları güçlendirir, eşitsiz güç ilişkileri ve yapılar oluşturur. Kendini trans, interseks veya non-binary (ikili olmayan kimlikler) olarak tanımlayan kişiler ve heteroseksüel olmayan cinsel yönelimleri değersizleştirerek kişileri ayrımcılık ve şiddete maruz bırakır".^[2]

Makbul erkeklik ve kadınlıklar; toplumun erkek ve kadınlar için öngördüğü, onayladığı bir takım roller ve kalıp- yargılara göre inşa edilir.

"Toplumsal cinsiyet kalıp-yargıları, kadınların ve erkeklerin taşıdıkları varsayılan özellikleri ve rolleri içeren, önceden tasarlanmış sosyal ve kültürel kalıplar veya düşüncelerdir. Bu kalıp-yargılar, toplum yapısının derinlerine işlemiş tutumların, değerlerin, normların ve önyargıların hem nedeni hem de sonucudurlar."^[3]

Toplumsal cinsiyet kalıp-yargıları; erkeklerin ve kadınların hayatlarını, hayallerini, özgürlüklerini sınırlamakla kalmaz, cinsiyetler arası eşitsiz güç ilişkilerinin ortaya çıkmasına ve bunun sonucunda kadınlar ve LGBTİ'lerin daha fazla ayrımcılığa, eşitsizliğe ve şiddete uğramasına neden olur.

Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık dünya üzerinde en fazla görülen ayrımcılık türlerinin başında gelir ve kadınlar bu nedenle ayrımcılığa maruz kalan en geniş kesimi oluşturur.

Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesinde (CEDAW)

kadına yönelik ayrımcılık şu şekilde tanımlanmıştır: "Kadınlara karşı ayrımcılık" terimi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir."

^[2] <https://cinselsiddetlemucadele.org/2019/06/20/toplumsal-cinsiyet-kavramlari-2/>

^[3] <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>

Kadınlara, kız çocuklarına, LGBTİ'lere yönelik ayrımcılık, şiddet ve hak ihlallerinin ortadan kaldırılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile mümkündür.

Toplumsal cinsiyet eşitliği; “bireylerin cinsiyetlerine bakılmaksızın, hayatın tüm alanlarında eşit fırsat ve haklardan yararlanması, kaynaklara eşit şekilde erişebilmesi ve eşit muamele görmesi, diledikleri tüm alanlarda kişisel bilgi ve becerilerini geliştirebilmesi, sahip oldukları potansiyeli gerçekleştirebilmesi ve kendi tercihlerini yapabilmesidir”.^[4]

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın en önemli adımı, toplumsal cinsiyet boyutunu tüm politika ve faaliyetlere dahil etmek, hesaba katmak, merkezileştirmek, entegre etmek yani toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırabilmektir.

Anaakımlaştırma, 1995 yılında gerçekleştirilen BM Pekin Eylem Platformu'nda toplumsal cinsiyet eşitliği için küresel bir strateji olarak belirlenmiştir. Anaakımlaştırma; toplumsal cinsiyet eşitliği konularının, politik kararların, orta ve uzun vade planların ve programların, bütçelerin, kurumsal yapıların ve süreçlerin tümünün merkezine alınması anlamına gelir.^[5]

^[4] <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/toplumsal-cinsiyete-duyarli-iletisim-rehberi>

^[5] <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/UNDP-TR-GENDERGUIDE-TR.pdf>

1. İnsan Hakları İzleme ve Toplumsal Cinsiyet

İnsan hakları ihlalleri herkesi etkileyebilir; ancak bu ihlallerin etkisi herkes için aynı değildir. Toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik gibi faktörler; kişilerin maruz kaldığı hak ihlallerinin biçimini, boyutunu, bu ihlalleri deneyimleme süreçlerini ve çözüm yollarına erişimlerini doğrudan etkiler.

Toplumsal cinsiyet;

- Kadınların ve erkeklerin haklara, kaynaklara, toplumsal süreçlere ve kararlara katılımlarını etkiler,
- Kadınların, kız çocuklarının ve LGBTİ'lerin bu kaynak ve olanaklardan daha az yararlanmalarına sebep olur,
- Kadınların, kız çocuklarının ve LGBTİ'lerin pek çok ayrımcılık biçimlerine, eşitsizliğe ve insan hakları ihlallerine maruz kalmalarına yol açabilir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği meselesi sadece kadınların, LGBTİ örgütlerinin, hak savunucularının sorunu değildir. Ekonomik, politik, sosyal, kültürel pek çok alanı ilgilendirdiğinden toplumsal bir meseledir.

Toplumsal cinsiyet; eğitim hakkı, barınma hakkı, çalışma hakkı, örgütlenme hakkı, sendikal haklar, engelli hakları, çocuk hakları, yaşlı hakları, çevre hakları, göçmen hakları, işçi hakları vb hak alanları ve bu alanlara ilişkin hak ihlalleri ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü toplumsal cinsiyet tüm bu alanlarda yaşanan hak ihlallerinin türünü, derecesini, kapsamını etkileyen en geniş kategori olarak karşımıza çıkar.

Engellilik çeşitli haklara erişimi etkileyen, kısıtlayan bir durumdur. Engelli bir kadın olmak ise engellilik yanında, cinsiyet nedeniyle yaşanan hak ihlallerini de beraberinde getireceğinden yaşanabilecek hak ihlallerini daha da katmerlendirecektir. Aynı durum engelli LGBTİ'ler içinde geçerlidir.

Engelli bir çocuk olmak eğitim hakkına erişimi etkileyen ve bu alanda çeşitli hak ihlallerine maruz kalma olasılığını artıran bir durumdur. Engelli bir kız çocuğu olmak ise eğitim hakkını elde etmek için başka engellerle de mücadele etmek anlamına gelebilir.

Ataerkil toplumlarda engelli oğlan çocuklarının eğitim olanaklarına erişimi aileleri tarafından daha fazla önemsenirken engelli kız çocukları için eğitim daha ikincil planda kalabilmektedir.

^[1] UN, Manual on Human Rights Monitoring, Chapter 15 Integrating gender into human rights monitoring: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter15-20pp.pdf>

Millî Eğitim Bakanlığı örgün eğitim istatistiklerine göre, 2022/23 eğitim ve öğretim döneminde özel eğitim gerektiren bireylere (işitme, görme, ortopedik ve hafif düzeyde zihinsel engelli) hizmet veren, özel olarak yetiştirilmiş personelin bulunduğu, geliştirilmiş eğitim programlarının uygulandığı özel öğretim kurumlarında örgün eğitime devam eden öğrenci sayısı 507 bin 804'tür. Özel eğitim alan öğrenciler örgün eğitimdeki öğrencilerin %2,6'sını oluşturmaktadır. Özel örgün eğitime devam eden öğrencilerin **%63,3'ünü erkek öğrenciler, %36,7'sini ise kız öğrenciler** oluşturmaktadır.^[6]

Yoksulluk çeşitli haklara erişim bakımından tüm yoksulların hayatını olumsuz şekilde etkiler ancak kadınların, LGBTİ+lerin ve erkeklerin yoksulluktan etkilenme biçimleri, dereceleri, yoksulluğun hayatlarında yarattığı sonuçlar farklıdır. Yapılan çeşitli çalışmalar kadınların yoksulluktan daha fazla etkilendiğini ve daha fazla hak ihlallerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır.^[7]

İnsan hakları ihlallerini açık bir şekilde ortaya koyabilmek için, durum analizi ve nedensellik analizi yaparken toplumsal cinsiyet merceğiyle düşünmek gerekir. Aksi takdirde, görünmeyen eşitsizlikler fark edilmez ve analiz yüzeyde kalır. Toplumsal cinsiyet merceğiyle düşünmek, üzerinde çalıştığımız, izlemesini yaptığımız her konu ve durumdan kadınların, erkeklerin, LGBTİ+lerin ne şekilde etkilendiğinin hesaba katılması, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasıdır.

Ayrıca, toplumsal cinsiyet haritalama çalışmaları ve aktör analizleri de izleme sürecinde stratejik bir rol oynar. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda hangi aktörlerin sahada ne tür roller üstlendiği tespit edilmelidir. Bu, devlet kurumlarından sivil toplum örgütlerine, dini liderlerden uluslararası insan hakları mekanizmalarına kadar uzanabilir. Cinsiyet eşitliği alanında etkili olan, kamuoyu oluşturan ya da karar alıcılarla ilişkili olan kişiler ya da yapılar belirlenmeli; bu aktörler savunuculuk stratejilerinde kilit rol oynayacak biçimde sürece dahil edilmelidir. Böylece, sadece veriye dayalı değil, aynı zamanda etkili ve hedefli bir toplumsal değişim stratejisi geliştirilebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin var olmadığı yerde insan haklarının varlığından da söz etmek mümkün olmayacağından insan hakları odaklı her türlü çalışma toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeli, dikkate almalıdır. Bu nedenle yaptığımız izleme çalışmanın konusu ne olursa olsun toplumsal cinsiyet eşitliğini hesaba katmak insan hakları açısından bir gerekliliktir

^[6] <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679>

^[7] https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf,

<https://derinyoksullukagi.org/category/raporlar/kadin-yoksullugu-hakkinda-bilgi-notu-talepler>, <https://drive.google.com/file/d/ISS-twKfibjhRz5QlwLuO7P2cBxOQEJgJ/view>, <https://www.google.com/url?q=https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2025/01/Derin-ekli-1.pdf&sa=D&source=docs&ust=1750680590357364&usg=AOvVaw3UUIJW4zd9Rb-fFxiEVzKq>

2. Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle İnsan Hakları İzleme Nasıl Yapılır?

İnsan hakları kavramının tarihsel sürecine baktığımızda, kamusal alanı ve bu alanla ilişkili hakların geliştirilmesini esas aldığını görürüz. Kamusal alan ise genellikle erkeklerin eylediği, çalıştığı, örgütlendiği, siyaset yaptığı, savaştığı, devletler kurduğu, anlaşmalar yaptığı işleri kapsar. Bu sebeple insan hakları standartları, ilk insan hakları belgelerinden günümüze kamusal alanda var olan, daha çok erkeklerin yaşadığı sorun ve hak ihlallerini temel alarak oluşturulmuştur. Kadınlar ise konumlandırıldıkları özel alandan kamusal alana çıkabilmek, erkeklerin sahip olduğu çeşitli hakları kazanabilmek için yüzyıllar boyunca zorlu mücadeleler vermişlerdir/vermektedirler. Kadınlar, insan hakları kavramının erkeklerin ihtiyaç, deneyim ve önceliklerini esas aldığını, kendi deneyim, ihtiyaç ve önceliklerini görmediğini söyleyerek, eleştirilerini dile getirmiş ve kadının insan hakları kavramını bu sebeple kullanmaya başlamışlardır. Toplumsal cinsiyetten kaynaklı yaşadıkları hak ihlallerinin giderilmesi ve devletlerin bu konuda sorumluluk alması için insan hakları standartlarının oluşturulmasını sağlamışlardır. Günümüzde kadınların, kadın olmaktan kaynaklı yaşadıkları sorunların, hak ihlallerinin giderilmesi, haklarının korunması ve geliştirilmesi için devletlere görev ve sorumluluklar veren çeşitli uluslararası anlaşmalar olmakla birlikte kadınlar hala toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, eşitsizlik ve hak ihlallerine uğramaya devam etmektedir. Bu sebeple insan hakları kavramı ve bu kavram çerçevesinde çeşitli hak kategorilerini esas alan insan hakları belgelerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle yorumlanması önemlidir.

İnsan hakları izleme çalışmalarının toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılması için aşağıdaki kriterleri göz önünde bulundurmak gerekir.

- Toplumsal cinsiyet kavramlarını bilmek,
- Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmak,
- İnsan hakları ihlallerinden kadınların ve erkeklerin farklı etkilenebileceğini kabul etmek,
- Kadınların, LGBTİ'lerin gereksinim ve deneyimlerini görünür kılmak,
- Kesişimselliği gözetmek,
- Toplumsal cinsiyete ve diğer kategorilere göre ayrıştırılmış veri kullanmak,
- Toplumsal cinsiyete duyarlı bir dil kullanmak,
- Karşılaştırma yapabilmek için kadınlara ve erkeklere ait deneyim ve verilere yer vermek,
- Kadınların, LGBTİ'lerin maruz kaldığı hak ihlallerinin yanında güçlü olduğu tarafları da göstermek,
- Toplumsal cinsiyet standartlarını içeren uluslararası insan hakları belgelerini, mekanizmalarını bilmek.

İzleme Aşaması ^[8]	Hesaba Katma Stratejisi
Bilgi Toplama	Toplumsal cinsiyet, yaş vb ayrıştırılmış veriler talep edilmeli. Kadınlar “kırılgan grup” değil, nüfusun yarısıdır; özel olarak incelenmelidir.
Analiz	Ayrımcılığın sistemik doğası vurgulanmalı. Örnek: Kadınlar üzerindeki ekonomik etkiler, barınma hakkı, özel alandaki ihlaller gibi.
Mülakatlar	Kadınlarla görüşmelerde güvenli, hassas, cinsiyete uygun yöntemler izlenmeli. Mülakat yapan kişi, toplumsal cinsiyetin etkisi vb dikkate alınmalı.
Raporlama	Toplumsal cinsiyete duyarlı dil kullanılmalı, raporun her bölümünde TC perspektifi yer almalı; ayrı bir bölümle sınırlı kalmamalı.
Düzeltilici Faaliyetler ve Strateji	Öncelikli sorunlar seçilirken kadınları ve kız çocuklarını orantısız etkileyen ihlaller dikkate alınmalı. Fırsat eşitliği yaratmayan stratejiler terk edilmeli.

Toplumsal cinsiyet perspektifiyle izleme yapabilmek için; insan hakları izlemenin ne olduğu, nasıl yapıldığı, hangi adımları içerdiği, ilke ve çerçevesinin neler olduğu (“Etkiniz AB Programı, Hak Örgütleri İçin İnsan Haklarını İzleme Rehberi”ne bakılabilir.^[9]) ile toplumsal cinsiyet kavramını, etkilerini bilmek gerekir.

Anaakımlaştırma

Toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılmış bir insan hakları izlemesinden söz edebilmenin ilk koşulu anaakımlaştırmadır.

“Toplumsal cinsiyet eşitliğini ana-akımlaştırma toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine ulaşmak için geliştirilmiş bir yöntem ve uygulama aracı/meکانizmasıdır. Burada toplumsal cinsiyet eşitliği amaçtır, ana-akımlaştırma ise bu hedefe ulaşmak için yaygın olarak kullanılan bir uygulama stratejisidir.”^[10]

^[8] UN, Manual on Human Rights Monitoring, Chapter 15 Integrating gender into human rights monitoring:

<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter15-2Opp.pdf>

^[9] <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2021/12/izleme-rehberi-2-compressed.pdf>

^[10] <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/ceidWeb1.4.1.11.pdf>

Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma, insan hakları izleme çalışmasının planlama, bütçeleme, uygulama, izleme /değerlendirme ve savunuculuk aşamalarında göz önünde bulundurulması gereken bir kriterdir. Toplumsal cinsiyeti sadece bir başlık, bir bölüm olarak vererek, toplumsal cinsiyet perspektifiyle insan hakları izleme yapılmış olunmaz. Örneğin görüşme yapılarak veri toplanacak kişilerin eşit sayıda kadın ve erkekten oluşmasını sağlamak vb.

Anaakımlaştırmanın, izleme çalışması yapılmasına neden olan sorunların, ihtiyaçların, hak ihlallerinin ve bunların nasıl, ne şekilde ele alınacağını belirlediği planlama aşamasında dikkate alınması önemlidir. Durum analizi ve etki değerlendirmelerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılması, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmak için önemli araçlardır. Bu nedenle izleme çalışmasının başında durum analizini toplumsal cinsiyet perspektifini dahil ederek yapmak anaakımlaştırmayı kolaylaştıracaktır.

Durum analizi; çalışma yapılacak alana ilişkin insan hakları durumunun analiz edilmesi, belirli bir bağlamda yaşanan hak ihlallerinin sistematik bir şekilde gözden geçirilmesi sürecini içerir. Durum analizinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılması ile hangi hakların ihlal edildiği, kimlerin, ne şekilde etkilendiği, ihlalin nedenleri, devletin/sorumlu kurumların yükümlülükleri gibi soruların cevaplanması toplumsal cinsiyet bakış açısı dahil edilerek sağlanır. Bu cevaplar izleme, raporlama ve savunuculuk süreçlerine de temel sağlamış olur.

İzleme çalışmasında toplanan veriler, veri kaynakları, veri toplama yöntemleri kadar elde edilen veri ve bilginin yorumlanması, analiz ve raporlamayı yapacak kişilerin toplumsal cinsiyet farkındalığı da toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmak için önemli faktörlerden biridir.

Toplumsal cinsiyeti dikkate alan bir durum analizi için şu adımlar izlenmelidir:

- Hak öznelerini tanımlamak: Kim etkileniyor? Bu gruplar arasında kadınlar, LGBTİ'ler, çocuklar, yaşlılar vb. var mı?
- İhlalin toplumsal cinsiyetle ilişkili nedenlerini belirlemek: Bu ihlal neden yaşanıyor? Kadınlara veya LGBTİ'lere yönelik özel bir ayrımcılık biçimi var mı?
- İhlalin etkilerini cinsiyet temelli analiz etmek: Aynı ihlal farklı grupları nasıl etkiliyor? Kim daha fazla zarar görüyor?
- Kurumsal tepkiyi değerlendirmek: Devletin veya kurumların politikaları bu grupları nasıl etkiliyor? Koruyucu mu, dışlayıcı mı?
- Cinsiyete duyarlı veri ve gösterge kullanmak: Veriler cinsiyet, yaş, engellilik gibi değişkenlere göre ayrıştırılmış mı? Ne kadar kapsayıcı?

Video Önerisi: İnsan Haklarını İzlerken Toplumsal Cinsiyeti Hesaba Katmak

 <https://youtu.be/yD2jAQ6gUHg?si=EPSZYj3knC1thbpK>

Veri toplama süreci

Veri toplama süreci hem toplumsal cinsiyet çalışmaları hem insan hakları izlemesi için kritik önem taşır. Hangi verinin toplanacağına karar vermek, veri toplama araçlarının, kullanılacak göstergelerin ve veri toplama yöntemlerinin de somutlaştırılmasını sağlar. Toplanan veriler, izleme yapılan sorunun kapsamının, söz konusu hak ihlallerinden kimlerin etkilendiğinin, hak ihlallerinin neden ve sonuçlarının, sunulacak çözüm önerilerinin belirlenmesini sağlar.

Kadınların erkekler kadar çalışma hayatında, siyasette, karar verme mekanizmalarında yer alamaması onların deneyim, sorun, ihtiyaç ve önerilerinin bu alanlara ilişkin toplanan verilerde yer almasını engeller. Nicel verileri oluşturan istatistikler, sayılar, oranlar kadınların, LGBTİ'lerin bilgisini doğru biçimde yansıtmayabilir, cinsiyet körü olabilir. Nicel veriler yanında nitel verilerin elde edilmesini sağlayacak yöntemler kullanmak bu riski ortadan kaldırmaya yardımcı olmak bakımından önemlidir.

Kadınların sadece kamusal alanda değil, özel alanda yaşadıkları deneyimleri, hak ihlallerini ve sorunları görünür kılacak bilgi ve veriye ulaşılmasını sağlamak insan hakları izleme çalışmalarında gözetilmelidir. Kadınlarla yapılacak görüşmeler, odak gruplar, anlatılar, sözlü tarih çalışmaları söz konusu bu bilgi ve verilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

İnsan hakları izleme çalışmalarında toplanan verilerin cinsiyete göre ayrıştırılmış olması erkek ve kadınların deneyim ve bilgilerini görünür yapmanın yanı sıra, izleme çalışmasının çeşitli aşamalarına ve sonrasındaki savunuculuk politikalarının belirlenmesine de katkı sunacaktır.

Örneğin: Çiçek mahallesinde yapılan sağlık hakkına erişim konulu izleme çalışmasında 155 mahalle sakini ile görüşüldü, cümlesinde kullanılan veri cinsiyete göre ayrıştırılmamış veridir.

Çiçek mahallesinde yapılan sağlık hakkına erişim konulu izleme çalışmasında görüşülen 155 mahallelinin 132'si erkek 23'ü kadındı, Çiçek mahallesinde 735 yetişkin yaşamaktadır ve kadın ile erkek sayısı hemen hemen eşittir cümlesindeki veri cinsiyete göre ayrıştırılmış veridir.

Bu örneklerde görülen verilerin analizi bizlere farklı bilgiler ve mesajlar verir. Bu verilerden mahalle sakinlerinin çoğuna ulaşamamış olsa da, yüksek sayılabilecek bir oranda mahalleli ile görüşme yapıldığı ancak görüşülenlerin çok büyük çoğunluğunun erkekler olduğu dolayısıyla kadınların sağlık hakkı konusunda yaşadıkları sorun, ihtiyaç, hak ihlalleri ve önerilerinin bu görüşmelere yansımadağı sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla kadınlarla neden görüşülememişti, bu konuda hangi engeller ile karşılaşıldığı, ne gibi ek önlemler ile kadınların katılımlarının sağlanabileceğı çalışmayı yapan ekip tarafından değerlendirilmelidir. Kadınların görüşme için istekli olmamalarının nedeni, eşlerinin izin vermemesi, korkup çekinmeleri, ev işi ve bakım yüklerinden dolayı zaman ayıramamaları, görüşme yapacak ekibin erkek oluşu vb. nedenlerden oluşuyor ise bu engelleri ortadan kaldıracak strateji ve yöntemler çalışma süreci içinde uygulanmaya çalışılmalıdır. Veriler bu şekilde raporlanacak ise, elde edilen sonuç ve bulguların sağlık hakkına erişim konusunda daha çok erkeklerin durumuna ilişkin bir çerçeve sunduğı raporda belirtilmelidir.

Hangi verinin toplanacağı, neye bakılacağına belirlenmesinde göstergeler önemlidir. İzleme çalışması için kullanılacak göstergelerin belirlenme aşamasında, göstergelerin kadınların ve LGBTİ'lerin deneyim ve özgünlüklerini gözeterek şekilde seçilmesine özen göstermek gerekir. Uluslararası kuruluşların toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi için hazırladıkları çeşitli gösterge setleri insan hakları izleme çalışmaları bağlamında kullanılabilir.^[1]

Kesişimsellik

İnsan hakları izleme ve toplumsal cinsiyet çalışmaları için kesişimsellik önem taşır, farklı ayrımcılık biçimlerinin bir araya gelmesinin, hak ihlalleri ve eşitsizliği nasıl katmerlendirdiğini görmemizi sağlar.

“Kesişimsellik, toplumsal ilişkilerin birden fazla kesişen ayrımcılık biçimini içerdığı fikrini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu, bir kişinin cinsiyetçilik, ırkçılık ve engelli ayrımcılığı gibi birden fazla ayrımcılık biçimini aynı anda deneyimleyebileceğı anlamına gelir. Örneğin, bir Roman kadın hem cinsiyetine hem de etnik kökenine dayalı ayrımcılığa maruz kalabilir.”^[2]

Kişilerin sahip olduğu farklı kimliklerden ve durumlardan (belirli bir etnik gruba/dine mensup olmak, LGBTİ+ olmak, işçi olmak, göçmen olmak, engelli olmak, yaşlı olmak, tutuklu olmak, geri gönderme merkezinde bulunmak vb.) kaynaklı yaşadıkları farklı ayrımcılık biçimlerini dikkate almak, bunları görünür kılmak insan hakları izleme çalışmaları için önemli bir kriterdir.

^[1] Örneğin: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-sustaining-momentum-fragile-path>, https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/gender/MinSet_ListIndicator_2023.pdf,

<https://ceidizler.ceid.org.tr/Toplumsal-Cinsiyet-Esitligine-Duyarli-Veri-ve-Gostergeler-i216>

^[2] <https://www.undp.org/bosnia-herzegovina/blog/what-intersectionality-and-why-it-important-gender-equality>

Kişiler, farklı kimlikleri nedeniyle farklı tahakküm biçimleri ve bunların yarattığı hak ihlallerine maruz kalabilir. Toplumsal cinsiyet, maruz kalınan bu tahakküm biçimleri ve hak ihlallerini çeşitlendiren ve derecesini arttıran bir kategori olarak karşımıza çıktığından, tüm insan hakları izleme çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Roman bir vatandaş olmak, etnik kimlikten kaynaklı çeşitli ayrımcılık ve hak ihlallerine uğrama olasılığını arttır, Roman bir kadın olmak toplumsal cinsiyetten kaynaklı yaşanan eşitsizlik, ayrımcılık ve hak ihlallerini de etnik kimliğinden kaynaklı yaşadığı olumsuzlukların üzerine ekleyecektir.

Yaşanan doğal afetler, bunlara maruz kalan herkesi olumsuz etkiler. Ancak kadın olmak bu etkinin boyutunu artırır:

“Afet sonrasında yaşadıkları yerlerden tahliye edilirken erkeklere göre kadınlar yaşamlarını daha yüksek oranda kaybetmektedir, hayatta kalanlar da erkeklerden farklı risklere maruz kalmaktadır. Kadınların daha fazla sıkıntı yaşadıkları konular; cinsel sağlık ve üreme sağlığı, gebelik ve emzirme gibi özellikli süreçler, geçici barınma alanlarındaki hijyen koşulları ve güvenlikle ilgili sorunlar, cinsel ve fiziksel şiddete daha fazla maruz kalmaları olarak sıralanabilir”^[13]

Afet bölgesinde engelli bir göçmen kadın olmak yaşanan hak ihlallerinin boyutunu ve derecesini artıracaktır.

Bu örneklerden hareketle, insan hakları izleme çalışmasının toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılabilmesi için kesişimsellik akılda tutularak farklı kimliklerin bilgi, deneyimleriyle birlikte bu kimliklerden kaynaklı yaşadıkları hak ihlallerinin görünür olmasına dikkat edilmelidir. Çünkü her bireyin yaşam deneyimi kesişen kimliklerinden etkilenir.

İzleme çalışmasına yönelik öneriler geliştirirken “herkese yönelik” çözümler yerine farklı grupların ihtiyaçlarını da gören öneriler geliştirmek bu bağlamda gözetilmesi gereken bir durumdur.

 Video Önerisi: Kadın ve Göçmen Hakları Kesişiminde Uluslararası Feminist Politika Diyalog Toplantısı

 <https://www.youtube.com/watch?v=L7jdAzHKJ78>

^[13] <https://file.psikiyatri.org.tr/files/Kad%C4%B1nveRuhSağlığıCB-Afetlerdetoplumsalcinsiyeteduyarlıyaklasim2024.docx>

İnsan Hakları Raporlarına/Belgelerine Toplumsal Cinsiyeti Entegre Etmek İçin Kontrol Listesi

Kaynak: (UN, Manual on Human Rights Monitoring, Chapter 15 Integrating gender into human rights monitoring: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter15-20pp.pdf>).

- Rapor sadece kadınlar ya da erkekler hakkında mı yoksa kadın ve erkeklerin deneyimleri, ihtiyaçları, güçleri, konumları, katılımları ve insan haklarından yararlanmaları arasındaki farklılıkları vurgulayarak toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında mı?
- Rapor hem erkeklerin hem de kadınların bakış açısını temsil ediyor mu?
- Rapor kadınları mağdur, hak sahibi ya da her ikisi olarak mı değerlendiriyor?
- Rapor belirli vakaları ele alıyorsa, bunlar kadınlar kadar erkekleri, kız çocukları kadar erkek çocuklarını da ilgilendiriyor mu?
- Rapor insan hakları ihlallerini ele alıyorsa, bu ihlallerin kız çocukları, kadınlar, erkek çocukları ve erkekleri nasıl farklı etkilediğini analiz ediyor mu?
- Rapor insan hakları veya kalkınma göstergelerinden bahsediyorsa, toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmek için göstergeler içeriyor mu?
- Raporda şuna atıfta bulunuluyor mu?
 - Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri veya ulusal mevzuat?
 - Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin uluslararası ve bölgesel mekanizmaların sonuç gözlemleri, tavsiyeleri ve raporları (Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu Afrika'da Kadın Hakları Özel Raportörü, vb.)
 - Toplumsal cinsiyet ve kadın haklarına ilişkin içtihat?
 - Eşitlik, ayrımcılık yasağı ve toplumsal cinsiyete ilişkin uluslararası, bölgesel ve ulusal politikalar (örneğin Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin ulusal eylem planları)?
 - Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden kurumlar (örneğin, kadınların ilerlemesine yönelik ulusal mekanizmalar) veya toplumsal cinsiyet konularıyla ilgilenen diğer hükümet veya hükümet dışı aktörler?
 - Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin literatür, araçlar veya diğer belgeler?
- Rapor, insan hakları alanındaki varlığını toplumsal cinsiyet eşitliğine kendini adanmış bir kuruluş olarak gösteriyor mu?
- Rapor, toplumsal cinsiyet eşitliğini veya kadının insan haklarını teşvik etmek için sahadaki varlığını, attığı adımları veya benimsediği tutum ve politikaları açıkça belirtiyor mu?

Ekibiniz için Egzersiz Önerileri

- Kendi kurumunuzda ya da izlediğiniz bir alanda “toplumsal cinsiyeti görmeyen” bir izleme örneği gördünüz mü? Farklı örnekleri inceleyerek açıklayın.
- Sizce “veri toplarken toplumsal cinsiyet” ne zaman gündeme gelmeli? İzleme sürecinin hangi aşamasında?
- “Toplumsal cinsiyeti dışlayan izleme, kimlerin görünmez kalmasına neden olur?” tartışın.
- Kendi kurumunuzda ve kurumunuzun yaptığınız çalışmalarda toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmayı ne ölçüde sağladığınızı düşünüyorsunuz, bunun için neler yaptınız? Eksik gördüğünüz noktalar neler tartışın.
- Kadın yoksulluğu konusunda bir izleme çalışması yapmak istiyorsunuz, kesişimselliği gözetmek için neleri dikkate alırsınız?

İlginizi Çekebilir

- Türk Kadınlar Birliği, 2020: “Kadına Yönelik Şiddet ve Ayrımcılıkla Mücadelenin İzlenmesi İçin Veri Toplama Kılavuzu (CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi)”: <https://www.turkkadinlاربirliđi.org/view/pht-file/document/pdf-file/6e1cbf2e34.pdf>
- CEID, Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>
- BM Kadın Birimi Eğitim Merkezi, İngilizce eğitim modülleri serisi: “I Know Gender” <https://portal.trainingcentre.unwomen.org/#selfpaced>
- Manual on Human Rights Monitoring, Chapter 15 Integrating gender into human rights monitoring: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter15-20pp.pdf>
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi; Toplumsal Araştırma Yöntemleri İçin Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler, Dersler ve Rehber için: <http://arastirmarehberi.org/>
- Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu- <https://ceidizler.ceid.org.tr/Turkiyede-Toplumsal-Cinsiyet-Esitligini-izleme-Raporu-2023-2024-i432>
- Sevinç Eryılmaz, Burcu Yeşiladalı, Gökçeçiçek Ayata, Bir Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Örneği: Roman Kadınlar, EMU Press, 2009, https://www.academia.edu/2334929/Bir_Yoksulluk_ve_Sosyal_Dışlanma_Örneği_Roman_Kadınlar
- 2023 HIV ile Yaşayanların Maruz Bırakıldıkları Hak İhlalleri Raporu <https://www.pozitifiz.org/post/2023-yili-hak-i-hlalleri-raporu>

- Çalışma Yaşamında Kadına Yönelik Ayrımcılık: Turizm Sektöründe Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Şiddet ve Taciz – Muğla-Bodrum Örneği. <https://etudder.org/wp-content/uploads/2024/08/Calisma-Yasaminda-Kadina-Yonelik-Siddet-v04-01.07-compresso.pdf>
- Kaos GL ve 17 Mayıs dernekleri, '6 Şubat Depremlerinin LGBTİ+'lara Etkisi' raporu, <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2023/12/Deprem-Raporu-4.pdf>
- Hakkâri'de Karar Alma Mekanizmalarında Kadınların Yeri, <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2022/03/Hakkaride-Karar-Alma-Mekanizmalar%C4%B1nda-Kad%C4%B1nlar-Dijital-Rapor.pdf>
- Türkiye'de STEM Alanındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri Araştırma ve İzleme Raporu, <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2020/09/stem.pdf>
- Depremden Etkilenerek Mersin'e Gelen Kadın ve Kız Çocuklarının Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Hakkına Erişimi Raporu, <https://ankauretenkadindernegi.org/wp-content/uploads/2023/08/Anka-Ureten-Kadin-Dernegi-Haziran-2023-Turkce.pdf>